

УДК 32:322.5(2-67)

Насіківська В. М.

аспірантка,
кафедра міжнародних відносин,
ОНУ ім. І. І. Мечникова,
к. 32, Французький бул., 24/26,
м. Одеса, 65058, Україна
E-mail: vira.nasikivska@onu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0770-8864>
DOI <https://doi.org/10.32782/2707-5206.2024.37.20>

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ НОРМАЛІЗАЦІЇ НАСИЛЬСТВА: ПРИКЛАДИ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В РУАНДІ ТА РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ

Статтю присвячено аналізу впливу релігійних організацій на зародження та хід міждержавних і міжетнічних конфліктів на прикладі Католицької церкви в Руанді та Російської православної церкви (РПЦ) і, підпорядкованої їй, Української православної церкви Московського патріархату (УПЦ МП). Дослідження базується на констативностіському підході, згідно з яким зміна дискурсу може трансформувати ідентичність акторів та формувати нову реальність, тобто призводити до дії, які здавались неможливими за попереднього дискурсу. У статті розглянуто, як участь Католицької церкви в Руанді у побудові расистської дискримінаційної системи в державі, а також підтримка або відсутність засудження церквою дій влади, спрямованих проти народу тутсі, сприяли появі дискурсу, в якому вбивство представників цієї етнічної групи сприймалось як морально допустиме. Це в результаті призвело до геноциду в країні, який забрав життя до 800 тисяч людей за 100 днів.

Також стаття фокусується на тому, як пропагандистська діяльність РПЦ та УПЦ МП, спрямована на повернення пострадянських держав у підпорядкування Росії, стала передумовою початку війни Російської Федерації проти України у 2014 році. Особлива увага приділяється діяльності церкви після 2014 року. Використання церквою таких термінів, як «миротворча місія» і «громадянська війна», для позначення російської агресії протягом 2014–2022 років перекладало вину за початок бойових дій на жертву та породжувало серед прихожан віру в невинуватість Росії. А відкрите схвалення повномасштабної війни з боку РПЦ допомагає російській владі забезпечувати широку народну підтримку війни та виправдовує в очах прихожан це кровопролиття з моральної та духовної точки зору. Автор дослідження доходить висновку, що виправдовування і замовчування насильства релігійними організаціями, а також спонукання до нього, перетворює насильство на нову норму та впливає на готовність населення брати в ньому участь, що, в свою чергу, відкриває дорогу для виникнення таких гострих конфліктів, як війни та геноциди.

Ключові слова: Католицька церква в Руанді, РПЦ, УПЦ МП, геноцид в Руанді, війна Росії проти України.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена десятирічною війною, яку Російська Федерація веде проти України. Як і в будь-якій війні чи іншому збройному конфлікті, провина за цю агресію лежить не тільки на владній верхівці, яка віддала прямий наказ чинити насильство, а й на всіх, хто є причетним до створення ідеологічного супроводу цього конфлікту, виправдовує його,

замовчує або генерує широку народну підтримку агресивних дій. Сприяння кровопролиттю є таким же злочином, як і безпосередня участь у ньому.

На особливу увагу заслуговують випадки, коли до виправдання та інспірування насильства долучаються структури, покликані боротися з його проявами, наприклад, релігійні організації.

Роль, яку відіграла Католицька церква в геноциді в Руанді у 1994 році, є яскравим прикладом такої діяльності. Участь у побудові системи расової нерівності, відсутність засудження чи взагалі будь-якої реакції на злочини та репресії проти певної групи осіб, що могло бути сприйняте прихожанами церкви як схвалення цих дій, подекуди пряма участь у вбивствах – все це робить Католицьку церкву в Руанді відповідальною за геноцид, що відбувся на території цієї країни.

Хоча політичні обставини геноциду в Руанді та російської війни проти України різняться, але роль церкви в цих двох конфліктах можна порівнювати. Російська православна церква (РПЦ) та її філія Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ МП) розділяють вину за цю війну, адже допомагали готувати її ідеологічне підґрунтя та маніпулювали суспільною свідомістю, породжуючи у своїй пастві думку про допустимість та справедливість війни. Заслужують уваги також випадки співпраці священників РПЦ і УПЦ МП з окупаційною владою та армією РФ. Варто відмітити й причетність РПЦ до викрадення Росією українських дітей, що визнається Парламентською асамблеєю Ради Європи діями, які мають ознаки геноциду.

Метою дослідження є аналіз впливу, який має нормалізація насильства релігійними організаціями на зародження та розвиток гострих конфліктів у міждержавних та міжетнічних відносинах.

Теоретичне підґрунтя цієї роботи становить теорія конструктивізму. Терміном конструктивізм ми завдячуємо Ніколасу Онуфу, який вперше вжив його у 1989 році (Onuf, 1989), висуваючи теорію про те, що міжнародна політика є соціально сконструйованою. Але найчастіше теорія конструктивізму асоціюється з роботами Александра Вендта, який підкреслював, що на відносини між акторами більше впливають ідеї, ніж матеріальні фактори. (Wendt, 1992). Національні інтереси держав конструюються в процесі соціальної взаємодії між ними і залежать від глобальної культури, яка панує в системі міжнародних відносин, та від ідентичності держав, а не лише від об'єктивних чинників. (Wendt, 1992, р. 394) Поведінка держав залежить від ідей та норм, що існують в структурі міжнародних відносин, але в той же час ці ідеї є не лише характеристикою системи, а й мають здатність впливати на цю систему та видозмінювати її.

Теорія конструктивізму Вендта постає як критика неореалізму та неолібералізму, які вважають, що ідентичності та національні інтереси держав є сталими та базуються на структурі міжнародної системи, а змінюватися може лише поведінка держав. Такий біхевіористський підхід, на думку Вендта, ігнорує соціологічні і психологічні фактори, що впливають на дії держав (Wendt, 1992, pp. 391–392). Вендт вважає, що сила та інтереси у міжнародних відносинах є залежними змінними, а отже можуть трансформуватися.

Якщо структурний конструктивізм, представником якого є А. Вендт, робить основний акцент на міжнародній структурі та нормах, то ще одна з течій конструктивізму, постмодерністський конструктивізм, орієнтується на дискурсивний аналіз та шукає відповіді на питання, як певні ідентичності були сконстру-

йовані за допомогою конкретних соціальних процесів, таких як мова, символи, знаки та інші форми спілкування.

Одним з яскравих представників постмодерністської конструктивізму є дослідниця Р. Доті (Doty, 1993). Основу методології Доті складає аналіз того, як відбувається лінгвістичне конструювання реальності через дискурсивні практики. На думку Доті, дискурси мають здатність продукувати ідентичності та протиставляти суб'єктів один одному задля підтвердження та укріплення їх ідентичностей. «Політичні діячі також функціонують у ... [такому] дискурсивному просторі, який приносить сенси у їхній світ і таким чином створює реальність» (Doty, 1993, p. 303).

Конвенційні підходи до аналізу міжнародних відносин, такі як неореалізм або неолібералізм, зазвичай задаються питанням «чому?». Основне питання, яким задаються дослідники-конструктивісти – це «як можливо?» (Doty, 1993, p. 298). Використовуючи підхід конструктивістів, задамо питання: як було сконструйовано реальність, в якій геноцид у Руанді став можливим? У цій статті буде проаналізовано, яким чином Католицька церква долучилась до створення такої політичної реальності. Ще одним питанням буде: як було сконструйовано ідентичність Росії, що війна проти України стала можливою? Це створює простір для аналізу внутрішньополітичного дискурсу в Росії, який продукує сенси, що в свою чергу вибудовують реальність не тільки всередині цієї держави, а й за її межами. Російська православна церква, що є одним із стовпів і творців російської ідентичності, доклалась, як до конструювання дискурсу, так і до конструювання реальності, що стала можливою в результаті цього дискурсу.

Аналіз останніх досліджень. Тема геноциду в Руанді, як одного з найбільших злочинів сучасності, отримала широке висвітлення у роботах багатьох дослідників, серед яких можна особливо виділити ґрунтовну працю Ж. Прюньє (Prunier, 1995), який детально проаналізував шлях, що привів цю країну до трагедії геноциду. Що стосується робіт, присвячених ролі Католицької церкви у цих подіях, варто відзначити дослідження Дж. Дж. Карні (Carney, 2013), в якому він описує зв'язок католицької політики та етнічного дискурсу в Руанді. Також уваги заслуговує робота Т. Лонгмана (Longman, 2001), у якій він аналізує, як дії та бездіяльність церкви зробили геноцид проти тутсі можливим.

Ролі РПЦ та УПЦ МП у війні Росії проти України, зважаючи на актуальність теми, присвячено цілу низку робіт українських науковців. Провідним дослідником у цій сфері можна вважати С. Здіорука (Zdioruk, 2022), чії роботи спрямовані на викриття участі РПЦ та УПЦ МП у розповсюдженні російської пропаганди. Також релігійний аспект російської війни проти України досліджується в роботах В. Д. Яремчука (Yaremchuk, 2015) та О. Висовень і Ю. Фігурного (Vysoven&Fihurnyi, 2022).

Католицька церква та геноцид в Руанді

Зв'язки Католицької церкви з урядом Руанди зіграли важливу роль у сприянні геноциду тутсі. До колонізації Руанда була королівством, яким правив король із племені тутсі. Хоча еліту в країні склали представники саме цього народу, більшість населення були представниками племені хуту. Королівство було побудоване на феодалних зв'язках між тутсі, які займалися тваринництвом, і землеробами-хуту. Хоча перехід з однієї групи в іншу був обмеженим, але все ж соціальні та економічні відмінності між ними не призводили до конфлікту (Safari, 2010, p. 876).

У 1896 році Руанда стала колонією Німеччини, а після закінчення Першої світової війни, коли африканські колонії Німеччини були перерозподілені між союзниками, Руанда перейшла під управління Бельгії. Під час свого правління бельгійці підтримували систему расової нерівності в Руанді та спричинили серйозне загострення протиріч, що існували між народами хуту та тутсі (Safari, 2010, p. 876).

Бельгійці поділили жителів Руанди на окремі категорії, відповідно до їхнього кольору шкіри, зросту, довжини носа й розміру голови. Колоніальна влада надавала перевагу народу тутсі, представники якого вважались більш високими та світлошкірими, у порівнянні з народом хуту. Отримавши контроль над Руандою, бельгійці призначили тутсі на керівні посади в країні, закріпивши їхній статус «вищого» правлячого класу. Хуту в цей час були позбавлені політичних та багатьох економічних можливостей. Крім того, колоніальна бельгійська влада також ввела ідентифікаційні картки, в яких зазначалась етнічна приналежність людини, що ще більше закріпило розбіжності між різними групами (Prunier, 1995, pp. 26–28).

Колонізація Руанди супроводжувалась її активною християнізацією. Перші католицькі місіонери в Руанді, відомі як «Білі отці», прибули на її територію у 1900 році. Вони були переконані, що співпраця з місцевими елітами є необхідною для навернення населення у християнство. Завоювавши прихильність у керівних колах та серед місцевих вождів, місіонери невдовзі отримали можливість просувати католицьких кандидатів на владні позиції (Longman, 2001, p. 168).

Бельгійці також бажали бачити Руанду християнською державою та використовували Католицьку церкву для реорганізації країни. У 1931 році «Білі отці» сприяли переходу влади від короля Мусінги, який відмовився приймати католицизм, до його сина, який приязно ставився до християнської віри. Король Мутара III Рудахігва, представник племені тутсі, зійшовши на престол, прийняв католицизм. Це сприяло пришвидшеній християнізації еліт, і до 1945 року 95 відсотків тутсі стали католиками (Cantrell, 2014, pp. 427–428).

Бельгійський уряд будував школи, що управлялись католицьким духовенством, щоб забезпечувати підтримку католицького короля. Ці школи були відкриті в першу чергу для тутсі, які займали більш вигідне економічне становище, ніж хуту, і мали більше можливостей вносити плату за навчання (Longman, 2001, p. 173). Таким чином, Католицька церква не тільки зайняла важливе місце у владній структурі країни, а й активно сприяла дискримінації частини населення за етнічним принципом.

З часом соціальні протиріччя в Руанді загострилися настільки, що в 1959 році в країні вибухнула революція, і владні позиції перейшли від тутсі до хуту. Невдовзі в Руанді було ліквідовано монархію, і відбулися перші вибори, а в 1962 році держава стала незалежною. Першим президентом Руанди було обрано представника хуту Грегуара Каїбанду (Longman, 2001, p. 169). Зміна влади в країні супроводжувалась етнічними чистками проти тутсі. Хуту здійснювали напади на тутсі, підпалювали їхні будинки. Сотні тутсі були вбиті, ще десятки тисячі вимушені були емігрувати до сусідніх Уганди та Конго, щоб врятуватись від розправи над ними (Carney, 2013, pp. 125–126).

Хоча хуту отримали головні посади в уряді держави, тутсі все ще контролювали церкву в Руанді. Також вони очолювали більшість католицьких шкіл у країні. Хуту були незадоволені ситуацією, що склалась, і в 1966 році усі католицькі

школи були націоналізовані. Ватикан зробив заяву, у якій засудив прояви расизму проти тутсі. Католицька церква в Руанді також заявила, що расистські групи не повинні звільняти тутсі з посад, які вони займали, або відстороняти від навчання (Safari, 2010, p. 879).

З цього моменту уряд почав замінювати тутсі, що стояли на чолі Католицької церкви в країні, на хуту. Уряд попередив церкву, що якщо вона продовжить втручатись у справи держави, то він візьме діяльність церкви під свій контроль. З цього моменту Католицька церква зберігала мовчання щодо політичних питань, навіть коли тисячі тутсі та ті хуту, що співчували їм, були змушені покинути країну, щоб врятувати своє життя. Єдина критика надходила від окремих священників, які після цього зіштовхнулися з репресіями з боку держави. Народ Руанди сприйняв мовчання церкви як схвалення тієї системи, що була встановлена в країні (Safari, 2010, p. 881).

У 1973 році в результаті військового перевороту до влади в Руанді прийшов Жувеналь Габ'ярімани. Він намагався знизити напругу в суспільстві, запровадивши політику, згідно з якою кількість тутсі у школах та на державних посадах мала бути пропорційною тому відсотку, який тутсі складала у населенні Руанди. Але на практиці, вони все одно залишались відстороненими від військової та державної служби. Церква залишалась єдиним місцем, де тутсі могли працювати, хоч їх і не допускали до вищих посад, але і вона все тісніше перепліталась з владними структурами.

Керівництво церкви було близьким до режиму генерала Ж. Габ'ярімани. Архієпископ Кігалі навіть входив до складу центрального комітету правлячої партії, доки в 1985 році Ватикан не змусив його піти у відставку. Таким чином, замість того, щоб відповідати моральним та духовним принципам католицизму і вимагати рівності для всього народу, церква перебувала на службі режиму (Safari, 2010, p. 874)

Наприкінці 1980-х суттєво погіршився економічний стан в Руанді, населення було невдоволене корупцією та відсутністю демократичних свобод. До того ж у жовтні 1990 року відбулося вторгнення сил Руандійського патріотичного фронту (РПФ) на території Руанди. РПФ складався з біженців-тутсі, які в 1960-х роках змушені були емігрувати до Уганди. Хоча РПФ швидко зазнав поразки від центральної влади, в країні розпочалась партизанська боротьба.

Політичні та економічні негаразди, а також громадянська війна між урядом і повстанцями з РПФ, загострили етнічні суперечності до надзвичайних масштабів. В колах екстремістів серед хуту почав зароджуватися план геноциду тутсі, яких було звинувачено в усіх проблемах в державі. Режим Габ'ярімани, що відчутно хитався через боротьбу опозиції, також був зацікавлений у тому, щоб знайти єдиного ворога, на якого можна було перекласти всю відповідальність, і почав активну пропаганду, спрямовану проти тутсі.

Точкою неповернення стала дата 6 квітня 1994 року, коли за загадкових обставин було збито літак президента Габ'ярімани. Це спровокувало найбільшу хвилю насильства протягом всього внутрішнього конфлікту між хуту та тутсі (Carney, 2013, pp. 194–95). Руандійські радіостанції почали транслювати заклики до хуту вбивати тутсі, яких вони звинуватили у загибелі президента. Газети також публікували статті подібного змісту, а в суспільстві відкрито лунали заклики вбивати тутсі. Ті хуту, які не погоджувались з планом винищення тутсі, були названі колаборантами і також ставали жертвами кривавої розправи (Prunier, 1995, p. 26).

Близько 800 тисяч тутсі та поміркованих хуту було вбито за 100 днів різанини, що розпочалась в Руанді. Більшість руандійців, які загинули за ці три місяці, були вбиті в церквах або на територіях церков, де вони намагались шукати захисту. Загони смерті оточували церкви і вбивали своїх жертв, стріляючи по них з автоматів, закидаючи гранатами і добиваючи тих, хто вижив, мачете і ножами (Longman, 2001, p. 163).

Представники католицького духовенства були як серед вбитих, так і серед учасників різанини. Частина священників хоч і не брали особисто зброю до рук, але направляли загони вбивць до своїх церков, де переховувались жертви.

У 1998 році місцевий руандійський суд засудив до страти двох католицьких священників, Жана Франсуа Каїрангу та Едуара Нкурікіє, які закликали близько 2000 тутсі заховатися в їхній церкві перед тим, як її атакували бойовики з хуту. Пізніше священники наказали знести будівлю церкви разом з тілами всередині.

Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди засудив католицького священника Атаназа Серомбу до 15 років ув'язнення за організацію вбивства близько 2000 тутсі. Серомба, дізнавшись, що не всі, хто переховувався у церкві загинули, наказав знести її разом з тими, хто вижив.

У 2006 руандійський трибунал заочно засудив католицького священника Вацлава Мун'еш'яку до довічного ув'язнення за звинуваченнями у з'валтуванні та допомозі бойовикам у скоєнні геноциду (Research Directorate, 2008). За свідченнями тих, хто вижив, Мун'еш'яка особисто скеровував бойовиків, які атакували його церкву, де шукали захисту близько 8 тисяч тутсі, та давав накази вбивати та гвалтували. У своїх месгах Мун'еш'яка неодноразово проповідував, що «таргани-тутсі» заслуговують смерті (Tashobya, 2015). І це лише декілька із засуджених служителів церкви, що мали безпосередній стосунок до геноциду тутсі.

Протягом десятиліть католицькі місіонери і священники в Руанді проповідували необхідність підкорятися владі та поважати керівні структури. Покора та послух підносились пастві як християнські чесноти, і церква виховала населення, яке звикло не ставити під сумнів владні авторитети, а отже не відчувало докорів сумління, відгукуючись на геноцидальні заклики з боку влади (Longman, 2001, p. 182). Навіть самотійно не проповідуючи насильство, етнічну ненависть і вбивства, церква не виконала свій духовний обов'язок навчати любові до ближнього, тому багато прихожан і не сприйняли геноцид, як щось, що суперечить християнським цінностям.

Міцні зв'язки між церковними лідерами та правлячим режимом зробили церкву зацікавленою у збереженні існуючого статус-кво. Співпраця з урядом принесла церковним чиновникам численні дивіденди, які вони могли втратити при зміні державного керівництва. До того ж вплив церкви залежав не тільки від цієї співпраці, а і від існування самої дискримінаційної системи, завдяки якій хуту, що знаходились на керівних церковних посадах, могли не боятися, що їхні місця займуть тутсі. Таким чином, будь-які зміни в етнічній політиці держави могли сприйматися церковними лідерами як загроза їхньому власному становищу (Longman, 2001, pp. 179–180).

Як результат, жодна церква в Руанді не засудила вбивства на етнічному підґрунті, що відбувалися в період з 1990 по 1993 рік, а коли почався геноцид лише окремі служителі церкви знайшли сміливість виступити проти нього і допомогти жертвам. Перед геноцидом і під час нього більшість церковних лідерів закли-

кали до підтримки режиму, що, звісно, сприймалось населенням, як схвалення діяльності та риторики влади, гостро спрямованої проти тутсі. Це призвело до того, що на місцевому рівні багато співробітників церкви і членів приходів самі долучались до груп бойовиків, які організовувались для боротьби тутсі, в чію загрозу вони вірили (Longman, 2001, p. 180).

Католицькі єпископи та лідери протестантських церков виступили із спільним закликом відновити мир та безпеку лише через декілька місяців після початку геноциду, коли найбільші вбивства вже відбулися. Але навіть тоді вони ні словом не обмовились про те, що саме тутсі були жертвами систематичних вбивств, і інтерпретували насильство, що панувало в країні, як породження війни, в якій обидві сторони були однаково винні (Longman, 2001, p. 180).

Офіційному Ватикану знадобилось 23 роки, щоб визнати участь католицьких священників та монахинь в геноцидальних діях. Увесь цей час у Ватикані погоджувались, що окремі служителі церкви були відповідальними за жахливі злочини, але заперечували інституційну провину церкви. Лише 20 березня 2017 року папа Франциск офіційно попросив вибачення у народу Руанди за ту роль, яку Католицька церква відіграла в подіях в цій державі. Незважаючи на вибачення папи, Католицька церква все ще не взяла на себе відповідальність за спроби приховати злочини, скоєні католицькими священниками в Руанді. Як заявила міністерка закордонних справ Руанди Луїза Мушіківабо, «заперечення геноциду та поверхневе ставлення до нього все ще продовжують процвітати в певних колах в середині церкви, а католицькі інституції приховують від правосуддя підозрюваних у скоєнні геноциду» (Pope Francis, 2017).

Згідно з теорією конструктивізму, зміна дискурсу, цінностей та норм, що існують в системі, призводять до дій, які раніше не відбувались. Таким чином ідеї створюють нову реальність, породжують те, що здавалося неможливим у минулій системі. Дискурс, в якому «тутсі» позиціонувалися як «вороги», «паразити» і винуватці всіх соціальних та економічних негараздів, в результаті призвів до їх дегуманізації в руандійському суспільстві та зробив можливим їхні масові вбивства. Геноцид не відбувся спонтанно, ідеї, які призвели до нього, ширились в країні роками, і Католицька церква займала не останнє місце у формуванні цього дискурсу. Нормалізація расизму, дискримінації та маргіналізації цілої етнічною групи спричинила жахливу трагедію.

РПЦ і УПЦ МП та війна в Україні

Після розпаду Радянського Союзу Російська Федерація опинилась в ситуації, коли більше не могла вважати себе імперією, адже втратила більшість територій, які робили її такою. Однак імперська ідентичність Росії, в якій вона звикла існувати протягом століть, не зникла разом із отриманням незалежності колишніми радянськими республіками. Це спонукало Росію дуже швидко розпочати боротьбу за відновлення свого впливу над державами, які колись були поневолені нею. Таким чином, почала формуватися ідеологія нового російського імперіалізму та експансіонізму, яка отримала неофіційну назву ідеології «руського міра».

«Руський мір» важко охарактеризувати як цілісну ідеологічну доктрину, адже він базується на роботах цілої низки російських ідеологів, яких, щоправда, об'єднує спільна мета – обґрунтувати та виправдати втручання Росії у внутрішню політику пострадянських держав та посягання на їхні території. За роки після розпаду СРСР ідеологія «руського міра» пройшла шлях від набору ідей у працях

маргінальних російських політологів до гібридної зброї у російській інформаційній війні, і зрештою до ідеологічної основи російської війни проти України спочатку у 2014, а потім і в 2022 році.

Одним із основних стовпів, на якому тримався «руський мір» протягом всього періоду своєї еволюції, була і залишається Російська православна церква. На відміну від політичної влади, яку Росія втратила над колишніми радянськими республіками, РПЦ не втратила своєї релігійної влади. Статут РПЦ проголошує канонічну юрисдикцію над православними усіх країн колишнього СРСР, окрім Грузії та Вірменії (у тому числі над Україною, навіть після отримання Православною церквою України (ПЦУ) Томосу про автокефалію) (Statute of the Russian). В Росії це сприймається як одна із точок, від яких можна відштовхуватись у поверненні своєї політичної влади над цими територіями.

РПЦ не тільки погодилась із відведеною їй роллю, а й сама активно долучилась до процесу формування нової російської ідеології. Ще в перші роки після падіння Радянського Союзу РПЦ почала просувати псевдоісторичну ідею про нібито тисячолітню єдність слов'ян (росіян, українців та білорусів), яких спільна віра зробила одним народом, а нові державні кордони несправедливо розділили (Sherr&Kullamaa, 2019).

Протягом багатьох років теза про «братерство» слов'янських народів неодноразово повторювалась церковними сановниками різних рівнів, при цьому роль «старшого брата» неодмінно відводилась Росії. Подібною була і риторика підпорядкованих РПЦ церков, наприклад, Української православної церкви Московського патріархату. Таким чином РПЦ допомагала російській державі розмивати грані між росіянами та іншими народами колишнього СРСР, зокрема українцями та білорусами. Це породжувало у росіян віру в те, що українці відірвались від своєї історичної батьківщини, і їх потрібно повернути будь-якою ціною, а серед українців знижувало чутливість до відчуття загрози з боку Російської Федерації (Zdiuruk, 2022, p. 368).

Від початку війни Росії проти України у 2014 році ідеологічна функція РПЦ тільки посилилась. Російська церква називала агресію Росії то «громадянською війною», то «миротворчою місією», та послідовно вдавалась до сакралізації цієї війни, намагаючись висвітлити її як захист «канонічного православ'я». Також російські священники неодноразово заперечували право України захищати свою територіальну цілісність, називаючи війну «братовбивством» та «міжусобною бранню». Цей меседж передавався і Московським патріархатом в Україні, що впливало на розуміння багатьма українцями ролі реального винуватця у війні та спонукало їх підтримувати агресію проти власної держави (Yaremchuk, 2015).

Коли у 2014 році Росія розпочала війну, у лавах бойовиків-сепаратистів, що воювали на боці окупанта, опинились, у тому числі, і представники УПЦ МП та інших православних структур. Зокрема один із служителів Києво-Печерської Лаври УПЦ МП, Сергій Журіков, був снайпером сформованого спецслужбами РФ загону спеціального призначення «Крим», що брав участь у захопленні Слов'янська у квітні 2014 року. Ще 4 бойовика цього загону входили перед війною до складу охоронних структур Московського патріархату (Butusov, 2016).

УПЦ МП – єдина церква, яка не зазнала переслідувань на окупованих Росією територіях України, що свідчить про зрощення церкви з окупаційними структурами. За перший рік російської окупації частини території Донецької та Луганської областей, було вбито сім релігійних діячів (Vysoven & Fihurnyi, 2022). Торо-

ристи відкрито вели репресивну політику проти священнослужителів та вірян різних конфесій: католиків, греко-католиків, баптистів, протестантів та особливо православних Київського патріархату. За свідченнями керівника Донецької єпархії Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП) архієпископа Сергія, у лютому 2015 року з 40 парафій Київського патріархату на окупованих територіях Донбасу залишилось всього 10 парафій. Більшість священників були вимушені покинути окуповані території через тиск з боку окупаційної влади, а ті, що залишилися, були вимушені проводити релігійну діяльність підпільно (Karpitskii, 2015). У багатьох містах Донеччини терористи також захоплювали, а подекуди і руйнували, релігійні споруди, що супроводжувалось арештами, побиттям, викраденням та катуванням священнослужителів, захопленням у полон людей, які знаходилися на території церков (Vysoven & Fihurnyi, 2022).

Всіляких утисків зазнали і релігійні громади Криму після його анексії Російською Федерацією. Майже неможливою стала діяльність УПЦ КП, але найбільше з переслідуваннями зіштовхнулися мусульмани Криму. Відбувалися численні арешти кримських мусульман, серед яких, в першу чергу, представники кримськотатарського народу, за звинуваченнями в екстремізмі. Ці репресії були наслідком спротиву кримськотатарських активістів незаконній анексії Криму. За словами правозахисників, окремі випадки репресій, що застосовуються окупаційною владою по відношенню до кримських татар, можуть бути кваліфіковані як злочини проти людяності (Vysoven & Fihurnyi, 2022).

З початком повномасштабної агресії Росії у 2022 році очільник РПЦ патріарх Кирило неодноразово висловлював свою підтримку діям РФ та благословляв російську армію на війну в Україні. У своїй проповіді 25 вересня 2022 року патріарх Кирило заявив, що російський солдат, який гине на полі бою, приносить жертву, що «змиває всі гріхи, які людина скоїла» (Patriarchal sermon, 2022). Подібні індульгенції хоч і протирічать православним канонам, але з точки зору вірян РПЦ, знімають з них духовну та моральну відповідальність за скоєні злочини, а також заохочують брати участь в жорстокій російській війні проти українського народу, обіцяючи російським військовим спасіння душі, що є для релігійних християн усіх конфесій найбільшою цінністю.

Кирило також наголосив на необхідності військової, політичної і церковної мобілізації та фактично закликав росіян йти на війну «проти сил зла». Згадав він і про п'ятьох російських священників, які загинули, воюючи у складі окупаційної російської армії. За словами Кирила, ці священники «пішли в атаку», щоправда без зброї, щоб підтримувати духовний стан російських військових. Це лише один із багатьох доказів прямої участі представників РПЦ у війні проти українського народу та свідчення того, що російська церква служить злочинному російському режиму, а не духовним ідеалам православ'я (Patriarchal sermon, 2023).

На додачу, за інформацією українських спецслужб, Російська православна церква є причетною до створення приватних військових компаній (ПВК), призначених для ведення військових дій проти України. Як повідомляє Служба безпеки України, однією з таких ПВК є «Андріївський хрест», що діє на базі Кронштадтського Морського собору у Санкт-Петербурзі. На території собору відбувається вербування прихожан, які в подальшому проходять тренування для відправлення на фронт. Фінансування для ПВК надходить на рахунки РПЦ у вигляді добровільних пожертв для будівництва храмів (Kyiv accused, 2023).

Коли Росія розпочала повномасштабну війну проти України УПЦ МП вже не могла ігнорувати російську агресію, як раніше, адже українське суспільство не сприйняло б такої реакції. Тому митрополит Онуфрій, предстоятель УПЦ МП, виступив із закликом до Росії припинити війну. Однак риторика представників московського патріархату не очистилась від тез, притаманних російській ідеології. Навіть виступаючи з осудом війни, митрополит Онуфрій традиційно назвав її «братовбивчою» (Metropolitan of the UOC, 2022), а зустрівшись із полоненими російськими військовими на території Києво-Печерської Лаври, побажав «щоб Бог оберігав усіх людей на полі» (The Primate of UOC, 2022), стираючи таким чином грані між агресором та жертвою агресії.

Незважаючи на спробу УПЦ МП публічно дистанціюватися від РПЦ та заяву про розрив зі своєю материнською церквою, яка нібито відбулась після ухвалення нового Статуту УПЦ у травні 2022 року, за висновками релігієзнавчої експертизи, церковно-канонічний зв'язок між УПЦ та РПЦ зберігся, УПЦ МП не стала незалежною автокефальною церквою (The UOC (MP) has, 2023). Таким чином, УПЦ МП все ще залишається медіатором російського впливу, адже з інституційної точки зору продовжує підпорядковуватись РПЦ, очільник якої благословляє вбивць тих, кому УПЦ проповідує та дає духовні настанови.

Є також численні свідчення колаборантської діяльності священників УПЦ МП. До прикладу, Андрій Павленко, настоятель храму Московського патріархату в Северодонецьку співпрацював з агресором та вказував окупантам на священників із «конкуруючої» ПЦУ, яких «треба вбити». Крім цього, священник, який нібито виконував духовну місію та навіть показово відвідував поранених воїнів ЗСУ в госпіталі, передавав російським офіцерам інформацію про перебування та місцезнаходження українських військ, а також вказував на українських патріотів, яких російська армія повинна була заарештувати в Северодонецьку після окупації міста. Про це йдеться у матеріалах слідства, в результаті якого Павленко було засуджено на 12 років позбавлення волі за статтею про шпигунство. Наприкінці 2022 року священника-шпигуна передали Російській Федерації в обмін на громадянина США, якого окупанти захопили в полон на Херсонщині (Kramer, 2022).

Українська журналістка Вікторія Рощина, яка потрапила в полон до російських окупантів на початку повномасштабної війни в окупованому Бердянську, стверджує, що це відбулось з вини митрополита Запорізького і Мелітопольського Луки. Журналістка перебувала у складі гуманітарної колони, що рухалась із Запоріжжя до Маріуполя. Гуманітарний конвой супроводжував митрополит Лука, який, за свідченнями В. Рощиної, вказав на неї співробітникам Федеральної служби безпеки Росії як на агентку українських спецслужб, за що вона була затримана окупантами на блокпості. У той же день було опубліковано відео, в якому митрополит Лука скаржився, що рух гуманітарної колони «відбувається зі спокусами», оскільки в її складі знаходяться агенти СБУ, що прикриваються журналістськими посвідченнями (Roshchyna, 2022).

Митрополит Лука відомий своїми численними скандальними заявами, спрямованими проти помісної Православної церкви України та української влади, також виступав проти розриву УПЦ МП з РПЦ, незважаючи на відкриту підтримку останньою збройної російської агресії. У грудні 2022 року митрополит Лука потрапив до списку санкцій Ради національної безпеки і оборони України, які вона ввела проти представників УПЦ МП. Як свідчать українські правоохоронні органи, до

цього списку потрапили особи, які просували російську пропаганду, виправдовували війну РФ проти України, мали російське громадянство та чинили інші дії, спрямовані на підрив української державності (Roshchyna, 2022).

На жаль, це не вичерпний список осіб, пов'язаних з УПЦ МП, що займалися антиукраїнською діяльністю, користуючись своїм духовним саном, як прикриттям. Служба безпеки України відкрила численні кримінальні провадження проти священників УПЦ МП за різними звинуваченнями. За даними слідчих органів, серед священнослужителів цієї церкви є особи, які підтримували агресію РФ, співпрацювали з окупантами та інформували російські війська про пересування української армії, розпалювали релігійну ворожнечу та інше (Vynohradov, 2022). У цілої низки священників УПЦ МП було знайдено російські паспорти та проросійську літературу, яку вони розповсюджували серед вірян. Журналісти видання «Українська правда» провели розслідування, згідно з яким російське громадянство є навіть у самого очільника УПЦ МП митрополита Онуфрія (Tkach & Kizilov, 2023).

Також після початку повномасштабної війни на нові території, які Росія захопила розповсюдились гоніння проти священників, які не є представниками УПЦ МП. За даними правозахисників, щонайменше двоє священників ПЦУ були розстріляні окупантами, ще п'ять загинули внаслідок російських бомбардувань, 65 священників було викрадено, і доля 20 з них залишається невідомою. Ті священники, яким вдалося врятуватися з полону, розповідають, що окупанти піддавали їх жорстоким тортурам (The present-day Russian, 2024).

У лютому 2024 року російські загарбники вбили ще одного священника української церкви на окупованій Херсонщині. Священника Степана Подольчака викрали і закатували до смерті за його проукраїнську позицію. Степан Подольчак, незважаючи на тиск, погрози і неодноразові допити, що проводились Федеральною службою безпеки РФ, продовжував вести службу українською мовою, а також відмовився зраджувати присязі, яку дав Українській церкві, і переходити до Московського патріархату, як того вимагали окупанти (Tortured to death, 2024).

Також є свідчення того, що Російська православна церква має безпосередній стосунок до депортації українських дітей в Росію. За даними журналістів, представники РПЦ були серед тих, хто опікувався українськими дітьми з моменту їх потрапляння на територію РФ. Зокрема російські священнослужителі допомагали розміщувати дітей на території монастирів, відвідували дітей в інших місцях розміщення, проводили для них проповіді, спрямовані на «перевиховання» дітей у дусі російської пропаганди. З 2017 року діє угода про співпрацю між РПЦ та Міністерством у справах громадянської оборони, надзвичайних ситуацій та ліквідації наслідків стихійних лих (МНС) РФ. Саме в рамках угоди з МНС, російська церква займалась розселенням українських громадян та «духовним наставництвом» (Korniyenko, 2022).

За даними України, Російська Федерація може бути причетною до викрадення сотень тисяч дітей, але офіційно відомо лише про 20 тисяч депортованих дітей, чиє місцеперебування було достеменно встановлено українською стороною. Сама ж Росія заявила, що на її територію з моменту повномасштабної війни було перевезено близько 700 тисяч українських дітей (Lubinets, 2024). Багато українських дітей були вивезені на територію Росії з окупованих нею українських територій нібито у літні табори, після чого їх не повернули батькам. У таборах займалися

«перевихованням» дітей, нав'язуючи нову російську ідентичність та змушуючи позбутися української.

Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт президента РФ Володимира Путіна та уповноваженої з прав дитини Марії Львової-Белової за звинуваченнями у незаконній депортації українських дітей на території Росії. Також депортація українських дітей може бути кваліфікована як геноцид, адже згідно з конвенцією ООН 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, однією з ознак геноциду є насильницька передача дітей однієї групи іншій групі.

Парламентська Рада Європи вже заявила, що викрадення українських дітей та їх русифікація є свідченням того, що Росія чинить геноцид проти українського народу, та звернулася з вимогою до парламентів країн-членів асамблеї прийняти відповідні резолюції, які визнаватимуть вимушене переміщення українських дітей на територію Росії геноцидом (New resolution, 2024). Таким чином, РПЦ є причетною до дій, які мають ознаки геноциду, і повинна розділити відповідальність за них з такими міжнародними кримінальними злочинцями, як В. Путін та М. Львова-Белова.

Знову повертаючись до тези конструктивістів, що ідеї змінюють реальність, можна дійти висновку, що війна як реальність не відбулась би, якби не було сформовано її ідейну основу. Як зазначає А. Вендт (Wendt, 1992, р. 396), «люди діють стосовно об'єктів, включаючи інших акторів, на основі значень, які ці об'єкти мають для них». Російській церкві було відведено центральну роль у формуванні та просуванні в російському та українському суспільствах ідеології «руського міра», на основі яких пізніше росіяни розпочали війну. Церква впливала на ідентичність росіян та деякої частини українців, змушуючи їх повірити, що вони є одним народом, а, значить, повинні жити в одній державі. На додачу, користуючись своєю монополією на визначення моральних та духовних цінностей, РПЦ брала участь у нормалізації насильства та допомагала викорінювати з суспільного дискурсу Росії ідею про те, що війна є неприйнятною та суперечить християнській моралі.

Висновки. З точки зору конструктивізму, постійне повторення певних ідей може змінити пануючий дискурс, сформувані нову ідентичність та закріпити в системі нові норми та цінності. Коли змінюється ідентичність, змінюється і політика, адже інтереси акторів, на думку конструктивістів, залежать не стільки від матеріальних факторів, скільки від їхнього сприйняття себе та противника. Систематичне виправдання, інспірування та замовчування насильства призводить до його нормалізації, що в свою чергу може відкривати дорогу для серйозних конфліктів, війн і навіть геноцидів. Нормалізація насильства такими впливовими структурами, як релігійні організації, відіграє винятково важливу роль у його подальшому поширенні.

Для вірян церква є безсумнівним моральним авторитетом, адже саме вона бере на себе місію опікуватися сферою духовного життя прихожан та формувати їхні моральні орієнтири. Навіть коли окрема церква йде проти загальнолюдських і загальнохристиянських цінностей, багато вірян готові слідувати за нею, оскільки звикли покладатися на церкву у питаннях духовності. Це означає, що церква має особливу здатність змінювати існуючий суспільний дискурс. Звісно, церква не несе одноосібну відповідальність за поширення певних ідей у державі і не є головним винуватцем подій, які розгортаються за злочинними наказами

керівництва держави, але коли церква виступає в тандемі з владної верхівкою, останній стає легше схилити суспільство до участі в будь-яких злочинах.

Можливо, Католицька церква в Руанді не змогла б одноосібно зупинити геноцид, а РПЦ і УПЦ не відвернули б війну в Україні, якби виступили проти диктаторського російського режиму, але в обох випадках церква могла би зменшити жахливі наслідки цих катастроф, використавши свій потужний ресурс. Якби Католицька церква в Руанді проповідувала не покору владі, яка культивувала ненависть до тутсі в руандійському суспільстві та намагалась перекинути на них вину за всі біди в державі, а вчила своїх прихожан любові до ближнього та заповіді «Не убий», цілком вірогідно, що менше хуту прийшли б до своїх сусідів-тутсі з мачете. Якби РПЦ не підтримувала імперську ідею про те, що росіяни та українці – це один народ, а УПЦ МП не повторювала її слова, якби РПЦ не схвалювала анексію Криму та окупацію Донбасу, а УПЦ МП не чинила розбрат в українському суспільстві, акумулюючи серед українських громадян підтримку дій Росії, можливо, агресія РФ не тривала б так довго. Врешті якби РПЦ не благословляла російських солдат вести криваву загарбницьку війну, можливо, підтримка агресії в російському суспільстві була би меншою, а режим Путіна скоріше би закінчив своє існування.

References [Список використаної літератури]

- Butusov, Y. (2016, July 17). The first battle of ATO April 13, 2014 – the militants of Hirkin's Federal Security Service unit open fire. *Censor.net*. [Бутусов Ю. Перший бій АТО 13 квітня 14-го – бойовики Московського патріархату у загоні ФСБ Гіркина відкривають вогонь. *Censor.net*. 17 липня, 2014. URL: https://censor.net/ru/resonance/397750/pervyyi_boyi_ato_13_aprelya_14go_boeviki_moskovskogo_patriarhata_v_otryade_fsb_girkina_otkryvayut_ogon (дата звернення: 20.02.2024)].
- Cantrell, Ph.A. (2014). 'We Were a Chosen People': The East African Revival and Its Return to Post-Genocide Rwanda. *Church History*, 83 (2), 422–445. DOI: 10.1017/S0009640714000080 [in English]. [Cantrell Ph. A. 'We Were a Chosen People': The East African Revival and Its Return to Post-Genocide Rwanda. *Church History*. 2014. Vol. 83. Is. 2. P. 422–445. DOI: 10.1017/S0009640714000080].
- Carney, J.J. (2014). *Rwanda Before the Genocide: Catholic Politics and Ethnic Discourse in the Late Colonial Era*. New York: Oxford University Press [in English]. [Carney J. J. *Rwanda Before the Genocide: Catholic Politics and Ethnic Discourse in the Late Colonial Era*. New York: Oxford University Press, 2014. 343 p.].
- Doty, R. (1993). Foreign Policy as Social Construction: A Post-Positivist Analysis of U.S Counterinsurgency Policy in the Philippines. *International Studies Quarterly*, 37 (3), 297–320 [in English]. [Doty R. Foreign Policy as Social Construction: A Post-Positivist Analysis of U.S Counterinsurgency Policy in the Philippines. *International Studies Quarterly*. 1993. Vol. 37. Is. 3 P. 297–320].
- Karpitskii, N. (2015, June 25). Freedom from conscience. The separatists have unleashed religious terror. *Tyzhden*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/svoboda-vid-sovisti-separatysty-rozv-iazaly-relihijnyj-teror/> [in Ukrainian]. [Карпітській Н. Свобода від совісті. Сепаратисти розв'язали релігійний терор. 25 червня, 2015. URL: <https://tyzhden.ua/svoboda-vid-sovisti-separatysty-rozv-iazaly-relihijnyj-teror/> (дата звернення: 21.02.2024)].
- Korniyenko, Y. (2022, April 24). Deport your neighbour: how the Russian Orthodox Church together with the security forces forcibly relocate Ukrainians to Russia. (2022, April 24). *Slidstvo Info* [in Ukrainian]. [Корнієнко Я. Депортуя ближнього свого: як Російська православна церква разом із силовиками примусово переселяють українців до Росії. *Слідство Інфо*. 2022, 24 квітня. URL: <https://www.slidstvo.info/warnews/deportuj-blyzhnogo-svogo-yak-rosijska-pravoslavna-tserkva-razom-iz-sylovykamy-prymusovo-pereselyayut-ukrayintsiv-do-rosiyi/> (дата звернення: 21.02.2024)].
- Kramer, A.E. (2022, July 31). Clergymen or Spies? Churches Become Tools of War in Ukraine. *The New York Times* [in English]. [Kramer A. E. Clergymen or Spies? Churches Become Tools of War in Ukraine. *The New York Times*. 2022, July 31. URL: <https://www.nytimes.com/2022/12/31/world/europe/orthodox-church-ukraine-russia.html> (дата звернення: 21.02.2024)].
- Kyiv accused the ROC of creating "Orthodox PMCs" for the war in Ukraine. (2023, October 19). *Radio Svoboda* [in Ukrainian]. [Київ звинуватив РПЦ у створенні "православних ПВК" для війни в Україні. *Радіо Свобода*. 2023, 19 жовтня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/news-rpts-pvk-viyna/32645187.html> (дата звернення: 21.02.2024)].

- Longman, T. (2001). Church Politics and the Genocide in Rwanda. *Journal of Religion in Africa*, 31 (2), 163–186. DOI: 10.1163/157006601X00112 [in English]. [Longman T Church Politics and the Genocide in Rwanda. *Journal of Religion in Africa*. 2001. Vol. 31. Is. 2. P. 163–186. DOI: 10.1163/157006601X00112].
- Lubinets: Ukraine's appeal to the UN court on the genocide that the Russians are perpetrating is a matter of time. (2024, February 1). *Holos Ameryky* [in Ukrainian]. [Лубінець: Звернення України до суду ООН щодо геноциду, який чинять росіяни, – питання часу. *Голос Америки*. 2024, 1 лютого. URL: <https://www.holosameryky.com/amp/sud-oon/7465574.html> (дата звернення: 22.02.2024)].
- Metropolitan of the UOC MP called on Putin to immediately stop the fratricidal war. (2022, February 24). *RISU* [in Ukrainian]. [Митрополит УПЦ МП Онуфрій закликав Путіна негайно припинити братовбивчу війну. *РІСУ*. 2022, 24 лютого. URL: https://risu.ua/mitropolit-ucp-mp-onufrij-zaklikav-putina-negajno-pripiniti-bratovbivchu-vijnu_n126377 (дата звернення: 23.02.2024)].
- New resolution of PACE calls on the parliaments of the countries to recognize the abduction of Ukrainian children as genocide. (2024, January 25). *Holos Ameryky* [in Ukrainian]. [Нова резолюція ПАРЕ закликає парламенти країн визнати викрадення Росією українських дітей “геноцидом”. *Голос Америки*. 2024, 25 січня. URL: <https://www.holosameryky.com/a/pare-deportaciya-ditey-genocyd/7456943.html> (дата звернення: 22.02.2024)].
- Onuf, N. (1989). *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. Columbia: University of South Carolina Press [in English]. [Onuf N. *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. Columbia: University of South Carolina Press, 1989. 341 p.].
- Patriarchal sermon after the liturgy on the day of remembrance of the saint blessed prince Alexander Nevsky in the Saint Alexander Nevsky lavra. (2023, September 12). [Патріарша проповідь після Літургії в день пам'яті благовірного князя Олександра Невського в Олександро-Невській лаврі. 2023, 12 вересня. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/6058732.html> (дата звернення: 22.02.2024)].
- Patriarchal sermon on the 15th Sunday after Pentecost after the liturgy in the Saint Alexander Nevsky skete. (2022, September 25 [Патріарша проповідь у Тиждень 15-у після П'ятидесятниці після Літургії в Олександро-Невському скиту. 2022, 25 вересня. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5962628.html> (дата звернення: 22.02.2024)].
- Pope Francis asks for forgiveness for church's role in Rwanda genocide. (2017, March 20). *The Guardian* [in English]. [Pope Francis asks for forgiveness for church's role in Rwanda genocide. *The Guardian*. 2017, March 20. URL: <https://amp.theguardian.com/world/2017/mar/20/pope-francis-asks-for-forgiveness-for-churchs-role-in-rwanda-genocide> (дата звернення: 19.02.2024)].
- Prunier, G. (1995). *The Rwanda Crisis: History of a Genocide*. New York: Columbia University Press [in English]. [Prunier G. *The Rwanda Crisis: History of a Genocide*. New York: Columbia University Press, 1995. 389 p.].
- Research Directorate, Immigration and Refugee Board of Canada, Ottawa. (2008). *Canada: Immigration and Refugee Board of Canada, Rwanda: Involvement of Members of the Roman Catholic Clergy in the 1994 Genocide* [in English]. [Research Directorate, Immigration and Refugee Board of Canada, Ottawa. *Canada: Immigration and Refugee Board of Canada, Rwanda: Involvement of Members of the Roman Catholic Clergy in the 1994 Genocide*. 2008. URL: <http://www.refworld.org/docid/49b92b279.html> (дата звернення: 18.02.2024)].
- Roshchyna, V. (2023, January 11). Collaborators in robe? What awaits the Ukrainian Orthodox Church (not) of Moscow Patriarchate. *Ukrayinska Pravda* [in Ukrainian]. [Рощина В. «Колаборанти в рясі»? Що чекає на Українську православну церкву (не) Московського патріархату. *Українська правда*. 2023, 11 січня. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2023/01/11/7384308/> (дата звернення: 21.02.2024)].
- Safari, P. C. (2010). Church, State and the Rwandan Genocide. *Political Theology*, 11 (6), 873–93. DOI: 10.1558/poth.v11i6.873 [in English]. [Safari P. C. Church, State and the Rwandan Genocide. *Political Theology*. 2010. Vol. 11. Is. 6. P. 873–93. DOI: 10.1558/poth.v11i6.873].
- Sherr, J., & Kullamaa, K. (2019). The Russian Orthodox Church: Faith, Power and Conquest. (Report). *International Centre for Defence and Security*. [in English]. [Sherr J., Kullamaa K. The Russian Orthodox Church: Faith, Power and Conquest. (Report). *International Centre for Defence and Security*. 2019. 32 p. URL: https://icds.ee/wp-content/uploads/2019/12/ICDS_EFPI_Report_The_Russian_Orthodox_Church_Sherr_Kullamaa_December_2019-1.pdf].
- Tashobya, A. (2015, October 15). Munyeshyaka, the Priest Who Turned on His Flock. *The New Times* [in English]. [Tashobya A. Munyeshyaka, the Priest Who Turned on His Flock. *The New Times*. 2015, October 15. URL: <https://www.newtimes.co.rw/section/read/193499> (дата звернення: 19.02.2024)].
- Statute of the Russian Orthodox Church. Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/en/db/document/133114/> [in English]. [Statute of the Russian Orthodox Church. URL: <http://www.patriarchia.ru/en/db/document/133114/> (дата звернення: 22.02.2024)].

- The Primate of UOC (MP) Onufrii met with the Russian captives and wished “for God to protect all the people on the battlefield”. (2022, August 21). *New Voice* [in Ukrainian]. [Предстоятель УПЦ (МП) Онуфрій зустрівся з полоненими росіянами й побажав «щоб Бог оберігав усіх людей на полі бою». *New Voice*. 2022, 21 серпня. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/onufriy-zustrivsvya-z-polonenimi-rosiyanami-ivislovivsvya-pro-vynu-novini-ukrajini-50264673.html> (дата звернення: 21.02.2024)]
- The UOC (MP) has canonical church ties with the ROC – religious expertise. (2023, February 1). *Radio Svoboda* [in Ukrainian]. [УПЦ (МП) має церковно-канонічний зв'язок з РПЦ – релігієзнавча експертиза. *Радіо Свобода*. 2023, 1 лютого. URL: <https://www.radiosvoboda.org/amp/news-upts-mp-zvyazok-rpts/32249519.html> (дата звернення: 22.02.2024)].
- Tkach, M., & Kizilov, Y. Russian passports found on Metropolitan Onufrii and over 20 other priests of the UOC MP. (2023, April 7). *Ukrayinska Pravda* [in Ukrainian]. [Ткач М. Кізілов Є. В Онуфрія і ще понад 20 священників УПЦ МП знайшли російські паспорти. *Українська Правда*. 2023, 7 квітня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/04/7/7396917/> (дата звернення: 21.02.2024)].
- Tortured to death: the Russians killed a Ukrainian priest in occupied Kalanchak. (2024, February 15). *24 kanal* [in Ukrainian]. [Закатували до смерті: в окупованому Каланчаку росіяни вбили українського священника. *24 канал*. 2024, 15 лютого. URL: https://24tv.ua/stepana-podolchaka-rosiyani-zakatuvali-dosmert-i-kachanchaku_n2495589/amp (дата звернення: 21.02.2024)].
- Vynohradov, O. (2022, November 22). Why is the UOC (MP) accused of working for Russia: the most notorious incidents. *Radio Svoboda*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/32143750.html> [in Ukrainian]. [Виноградов О. Чому УПЦ (МП) звинувачують у роботі на Росію: найгучніші інциденти. *Радіо Свобода*. 2022, 22 листопада. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/32143750.html> (дата звернення 22.02.2024)].
- Vysoven, O., & Fihurnyi, Y. (2022). The attitude of the Russian aggressors and their proxies to believers of different denominations in Ukraine (2014–2022). *Ukrayinoznavstvo*. Vol. 3. Is. 84. P. 51–67 [in Ukrainian]. [Висовень, О. Фігурний, Ю. Ставлення російських агресорів та їх проксі до віруючих різних конфесій в Україні (2014–2022). *Українознавство*. 2022. № 3(84). С. 51–67].
- Wendt, A. (1992). Anarchy is What States Make of It. *International Organization*, 46(2), 391–425 [in English]. [Wendt A. Anarchy is What States Make of It. *International Organization*. 1992. Vol. 46. Is. 2. P. 391–425].
- Yaremchuk, V.D. (2015). The ROC in Donbas as an instrument of information-propagandistic policy of the Russian Federation. Attempts and forms of counteraction of the state and society to the church-religious destruction / *Donbas in the system of information security of the state: regional features, external challenges, instruments to combat anti-Ukrainian propaganda*: analytical report, eds. Bezv, T. A. & Zorych O. O. et al. Kyiv: I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies. The National Academy of Sciences of Ukraine. P. 123–160 [in Ukrainian]. [Яремчук В. Д. РПЦ на Донбасі як інструмент інформаційно-пропагандистської політики Російської Федерації. Способи і форми протидії держави і суспільства церковно-релігійній деструкції / *Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою: аналіт. доп.*/ Т. А. Бевз, О. О. Зорич [та ін.]. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2015. С.123–160].
- Zdiuruk, S., & Palinchak, M. (2022). The influence of the Moscow Patriarchate on national identity in the context of Russia's war against Ukraine. *Ukrayina dyplomatychna*. P. 366–377 [in Ukrainian]. [Здіорук С., Палінчак М. Вплив Московського патріархату на національну ідентичність у контексті війни Росії супроти України. *Україна дипломатична*. Київ, 2022. С. 366–377].
- “The present-day Russian Federation is an immanent enemy of the freedom of conscience.” A press-conference on the crimes of the occupiers against religious communities and clergymen was held in Kyiv. (2024, January 24). *Center for Civil Liberties* [in Ukrainian]. [“Нинішня РФ є іманентним ворогом свободи совісті”. У Києві відбулася пресконференція щодо злочинів окупантів проти релігійних громад та священнослужителів. *Центр громадянських свобод*. 2024, 24 січня. URL: <https://ccl.org.ua/news/pynishnya-rf-ye-imanentnym-vorogom-svobody-sovishi-u-kyuevi-vidbulasya-preskonferenciya-shhodo-zlochynev-okupantiv-protu-religijnyh-gromad-ta-svyashhennosluzhyteliv/> (дата звернення 21.02.2024)].

Стаття надійшла до редакції 28.02.2024

Nasikivska V. M.

Department of International Relations
Odesa I. I. Mechnikov National University
r. 32, French blvd, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine

RELIGIOUS ORGANIZATIONS AS AN INSTRUMENT OF NORMALIZATION OF VIOLENCE: THE EXAMPLES OF THE CATHOLIC CHURCH IN RWANDA AND THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH

Summary

This paper analyzes the influence of religious organizations on the emergence and development of inter-state and inter-ethnic conflicts on the examples of the Catholic Church in Rwanda and the Russian Orthodox Church (ROC). The research is based on the constructivist approach, according to which a change of discourse can transform the identities of actors and form a new reality, in other words, it can lead to actions that seemed impossible under the previous discourse. The paper demonstrates how the fact that the church took part in the creation of a racist discriminatory system in Rwanda and also supported the government's anti-Tutsi actions or stayed silent about them contributed to the emergence of a discourse that treated the killings of Tutsis as morally acceptable. This resulted in a genocide that took the lives of around 800 thousand people in 100 days. The paper also focuses on how the propaganda activities carried out by the Russian Orthodox Church and the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate, aimed at bringing the post-Soviet countries back under Russia's control, became a prerequisite of the war of the Russian Federation against Ukraine in 2014. Special attention is paid to the activities of the church after 2014. The fact that the church used the terms "peacekeeping mission" and "internal conflict" to describe the Russian aggression during 2014-2022 shifted the blame to the victim and made the worshippers believe in Russia's innocence. After 2022, the open support of the full-scale war by the ROC helped the Russian authorities to ensure broad popular support for this war and justified the bloodshed from the moral and spiritual perspective in the eyes of the believers. The paper concludes that when religious organizations justify the violence, stay silent about it, or encourage it, this turns the violence into a new norm and influences the willingness of the population to take part in it, which in turn paves the way to such violent conflicts as wars and genocides.

Key words: Catholic Church in Rwanda, Russian Orthodox Church, Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate, genocide in Rwanda, Russia's war against Ukraine.